

TÜRK OCAKLARI'NIN VİLAYAT-I ŞARKİYE'DE TEŞKİLATLANMASI VE KURULTAYLARDA ŞARK İLE İLGİLİ TARTIŞMALAR (1924-1928)

Ercan Çağlayan*

Öz

İmparatorluğun çöküş döneminde kurulan ve Cumhuriyet'in birinci on yılı içerisinde kapatılan Türk Ocakları'nın (1912-1931) esas gayesi, Türklerin ilmi, iktisadi ve sosyal alanlarda ilerlemesine; Türk dilinin ve kültürünün gelişmesine katkı sunmaktı. Bununla birlikte Osmanlı'nın son dönemlerinde daha ziyade kültürel çalışmalar yapan Türk Ocakları, erken Cumhuriyet döneminde ise milliyetçiliğin ve sekülerliğin dominant olduğu Kemalist ideolojinin konsolide olması için faaliyetlerde bulunuyordu. Daha açık bir biçimde ifade etmek gerekirse Ocaklar, ülkenin batısında ekseriyetle beden terbiyesi ve düşünce üzerine odaklanarak çağdaş ve seküler bir toplum inşa etmeye çalışırken doğuda ise Türkçenin yaygınlaştırılması ve buna bağlı olarak Türkçe dışındaki dillerin kamusal alandan tasfiye edilmesine odaklanıyordu. Söz konusu iki gayenin gerçekleşmesi için Ocaklar, Türk dili, edebiyatı ve tarihi konusunda çalışmalar yaparak; konferans, seminer, kurs ve balo gibi etkinlikler tertip ederek bir taraftan Türk milliyetçiliğinin kitleselleşmesinde diğer taraftan ise seküler bir toplumun inşasında başat bir rol oynadılar.

Elinizdeki çalışmada, erken Cumhuriyet Dönemi'nde Vilayat-ı Şarkîye olarak adlandırılan Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Türk Ocakları'nın teşkilatlanmasına yoğunlaşılacaktır. Çalışma iki bölüm halinde yürütülecektir. Çalışmanın birinci bölümünde Türk Ocakları'nın Vilayat-ı Şarkîye'deki teşkilatlanması ele alınacaktır. İkinci bölümde ise 1924-1928 yılları arasında düzenlenen Türk Ocakları kurultaylarındaki "Şark", "Lisan" ve "temsil" tartışmaları ele alınarak Ocakların sözü edilen konulardaki tutumu ve perspektifi ortaya konulacaktır.

Anahtar Sözcükler: Türk Ocakları, Vilayat-ı Şarkîye, Türk Ocakları Kurultayları, Türkleştirme, Sekülerleştirme, Şark ve Lisan Tartışmaları.

THE ORGANIZATION OF TURKISH HEARTHS IN THE EAST PROVINCES [VİLAYAT-I ŞARKİYE] AND THE DISCUSSIONS ABOUT THE "EAST" IN THE CONGRESSES (1924-1928)

Abstract

The essential purpose of Turkish Hearths (1912-1931) which were established in the collapse period of the Empire and abolished in the first decade of the Republic, was to contribute to progress of Turks in scientific, economic and social fields; development of Turkish language and culture. However, Turkish Hearths -which were making rather cultural studies in the last period of Ottoman Empire- were functioning in the early

Makale gönderim tarihi: 24.10.2016, kabul tarihi: 15.11.2016.

* Muş Alparslan Üniversitesi Tarih Bölümü, e-mail: caglayanercan@gmail.com

republican period for the consolidation of the Kemalist ideology which nationalism and secularism is dominant to it. To put it more explicitly, while the Hearths were trying to construct a contemporary and secular society by focusing on the mostly physical training and thought in the west of the country, in the east, they were focusing on the extensification of Turkish and correspondingly on the purge of the other languages from the public sphere except Turkish. To realize this two purposes, by making studies about the Turkish language, literature and history; organizing activities like seminar, course and ball, the Hearths had a principal role in the massification of the Turkish nationalism on one hand, and in the construction of a secular society on the other hand.

In this study, we will stick to the organization of the Turkish Hearths in the Eastern and Southeastern Anatolia which was named as Vilayat-ı Şarkîye [East Provinces] in the early republican period. We will carry on the study as two parts. In the first part of the study, we will examine the organization of the Turkish Hearths in the East Provinces. In the second part, by examining “East”, “language” and “assimilation” discussions in the Turkish Hearths Congresses which were arranged between 1924-1928, we will try to reveal the attitude and perspective of the Hearths about the aforementioned issues.

Keywords: Turkish Hearths, East Provinces [Vilayat-ı Şarkîye] Turkish Hearths Congresses, Türkification, Secularization, East and Language Discussions.

Giriş

Türk Ocakları'nın temeli Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde, II. Meşrutiyet döneminde atıldı. 25 Mart 1912 tarihinde İstanbul Türk Ocağı'nın açılmasıyla Türk Ocakları resmi olarak faaliyet göstermeye başladı. Bu tarihten sonra imparatorluğun belli başlı merkezlerinde de Türk Ocakları açılmaya devam ettiyse de savaş koşullarından dolayı Ocaklar birçok merkezde teşkilatlanamadı. Bu nedenle Türk Ocakları'nın geniş anlamda teşkilatlanması Cumhuriyet'in kuruluş yıllarına denk düşer. Bununla birlikte Cumhuriyet Dönemi'nde yeni bir teşkilatlanmaya giren Türk Ocakları'nın ömrü uzun olmadı ve Türk Ocakları çeşitli nedenlerden dolayı 1931 yılında kendisini feshetti. Bu bilgilerden hareketle, Türk Ocakları'nı iki dönem halinde ele almanın daha doğru olacağını ifade etmek gerekir. Türk Ocakları'nın birinci dönemi, Balkan, I. Dünya ve İstiklal savaşlarının sürdüğü yıllara tekabül eden 1912-1923 yılları arasındaki dönemdir. Ocakların ikinci dönemi ise Cumhuriyet'in kuruluş yıllarına tekabül eden 1923-1931 yılları arasındaki dönemdir. Bu çalışmada Türk Ocakları'nın ikinci dönemi olarak adlandırdığımız Cumhuriyet Dönemi'ne yoğunlaşılacaktır. Çalışma iki bölüm halinde yürütülecektir. Çalışmanın birinci bölümünde Türk Ocakları'nın Vilayat-ı Şarkîye'deki teşkilatlanması, ikinci bölümde ise 1924-1928 yılları arasında düzenlenen Türk Ocakları kurultaylarındaki “Şark”, “lisan” ve “temsîl” tartışmaları ortaya konulacaktır.

İmparatorluğun çöküş döneminde kurulan Türk Ocakları'nın esas gayesi, Türklerin ilmi, iktisadi ve sosyal alanlarda ilerlemesine; Türk dilinin ve kültürünün gelişmesine katkı sunmaktı. Türk Ocağı Nizamnamesi'nde ocakların gayesi şu cümlelerle ifade ediliyordu: “Cemiyetin maksadı, akvam-ı İslamiye'nin bir rûkn-i mühimi olan Türklerin milli terbiye

ve ilmî, içtimaî, iktisadî seviyelerinin terakki ve ilâsıyla Türk ırk ve dilinin kemaline çalışmaktır.” Aynı nizamnamede söz konusu gayeye ulaşmak için şunların yapılacağı ifade ediliyordu: “Cemiyet maksadını elde etmek için Türk Ocağı adlı kulüpler açarak dersler, konferanslar, müsamereler tertip, kitap ve risaleler neşr edecek, mektepler açmaya çalışacaktır. Millî serveti korumak ve çoğaltmak için her türlü meslek ve sanat erbabıyla görüşerek iktisadî ve ziraî teşvik ve irşatlarda bulunacak ve bu gibi müesseselerin doğup yaşamasına elinden geldiği kadar yardım edecektir.” Nizamnamede Türk Ocaklarının asla siyasetle iştigal etmeyeceği ve hiçbir zaman siyasi partilere hizmet etmeyeceği de açık bir biçimde belirtiliyordu: “Ocak maksadını tahsile çalışırken sırf millî ve içtimaî bir vaziyette kalacak, asla siyaset ile uğraşmayacak ve hiçbir vakit siyasî fırkalara hadim bulunmayacaktır.”¹

Osmanlı'nın son dönemlerinde daha ziyade kültürel çalışmalar yapan Türk Ocakları, erken Cumhuriyet döneminde ise milliyetçi ve seküler ilkelerin dominant olduğu Kemalist ideolojinin halka benimsetilmesi ve akabinde söz konusu ideolojinin toplumda konsolide olması için çalışmalar yapıyordu.² Bununla birlikte, erken Cumhuriyet döneminde Türk Ocakları'nın Anadolu'nun doğusunda ve batısında farklı politikalar benimsediğini görmekteyiz. Bu cümleden olarak Ocaklar, ülkenin batısında daha çok beden terbiyesi ve düşünce üzerine odaklanırken doğuda ise Türkçenin yaygınlaştırılması ve Türkçe dışındaki dillerin kamusal alandan tasfiye edilmesine odaklanıyordu. Konuyla ilgili olarak 1927 Kurultayı öncesinde Mehmet Emin [Erişirgil] Bey'in söyledikleri bunu doğrulamaktadır. Mehmet Emin Bey, Türk Ocakları'nın Doğu ve Batı Anadolu'da farklı politikalar ve amaçlar doğrultusunda hareket etmesini ileri sürerek doğuda Türk kültürünü tam olarak yerleştirmek için Türkçenin yaygınlaştırılması gerektiğini, batıda ise gençlerin düşünce ve beden terbiyesinin geliştirilmesini hedefleyen bir yol takip edilmesinin daha doğru olacağını söylüyordu.³

Malum olduğu üzere Kemalist devrimler içerisinde en müstesna yere sahip ilkeler milliyetçilik ve laiklikti. Bundan olsa gerek Türk Ocakları, faaliyetlerinde daha çok milliyetçiliği ve laikliği esas alan çalışmalara ağırlık veriyordu. Türk Ocakları, Kemalist ideolojiyi halka benimsetmek için ders, kurs, seminer, konferans, sergi, müsamere, müzik, spor, balo, kütüphane ve köycülük çalışmaları yapıyordu. Türk Ocakları, söz konusu faaliyet ve çalışmalarla Kemalist devrimlerin konsolide olmasını sağlamaya çalışıyordu. Bundan olsa gerek, Hamdullah Suphi [Tanrıöver] Türk Ocakları'nı, “devrimin bekçisi” olarak niteliyordu. Türk Ocakları delegesi Doktor Hüseyin Enver de, benzer bir söylemle, ocakların görevinin halkın devrimleri sindirmesini sağlamak olduğunu ifade ederek bu konuya dikkat çekiyordu: “Ocaklıların yapacağı bir şey varsa halk arasına atılıp

¹ Yusuf Sarınoy, *Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları (1912-1931)*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2004, s. 152-153.

² Türk Ocaklarının inkılâpları benimsetme konusundaki faaliyetleri için bkz. İbrahim Karaer, “Türk Ocakları ve İnkılâplar [1912-1931]”, [Yayınlanmamış Doktora Tezi], Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara, 1989, s. 154-308.

³ Füsun Üstel, *İmparatorluktan Ulus-Devlete Türk Milliyetçiliği: Türk Ocakları [1912-1931]*, [2. Baskı], İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 227.

inkılâbı anlatarak, inkılâbın icabatını hazm ve temsil ettirmektedir.”⁴ Tüm bu bilgilerden hareketle, Kemalist devrimler içerisinde laikliğin müstesna bir yere sahip olduğunu ve Türk Ocakları'nın bu konudaki çalışmalarına büyük bir destek verdiğini not etmek gerekir. François Georgeon'un, “Kemalist reformlar içinde Türk Ocaklarının en kararlı desteğini laiklik almıştır” ifadesi⁵ de Türk Ocakları'nın laiklik konusundaki tavrını önemli bir ölçüde ortaya koyar.

Erken Cumhuriyet döneminde Türk Ocakları'nın mesai harcadığı konulardan biri de milliyetçilikti. Türk Ocakları, bilhassa Şark vilayetlerinde Türkçeyi ve Türklüğü esas alan çalışmalarla bölgede milliyetçi bir kitlenin oluşması için çaba harcıyordu. Hiç kuşkusuz, 1925'ten sonra Şark vilayetlerinde ocakların sayısının hızla artmasının başat nedenlerinden biri bölgede Türkçeyi yaygınlaştırmak ve halkı Türklük etrafında kenetlemek olmuştur. Ahmet Ağaoğlu'nun deyimiyle, Türk Ocakları'nın esas amacı, “dil, din ve zihniyet birliğini sağlamaktı.” Bu bağlamda, Şark vilayetlerindeki Türk Ocakları, daha ziyade Türk dilini ve kültürünü yayarak “ulusal bütünlüğü güçlendirme” işlevi görüyordu. Georgeon'un ifadesiyle ocaklar, “kendini tamamen Türklük davasına adanmış yeni bir militan tipinin geliştirilmesini” gerekli kılıyordu.⁶ Vilayat-ı Şarkiy'e de teşkilatlanmış ocakların faaliyet ve çalışmaları toplumda “milliyetçi bilincin yükselmesinde” önemli bir etkiye sahip oldu.⁷

Daha evvel ifade edildiği üzere, Türk Ocakları'nın ekseriyetle Kürtçe ve Arapça konuşulan ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında Vilayat-ı Şarkiy'e olarak isimlendirilen Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde teşkilatlanması Şeyh Said Ayaklanması'nın gerçekleştiği 1925 ve sonraki yıllara tekabül etmektedir. Başka bir deyişle, 1925 Şeyh Said Ayaklanması'ndan sonra bölgede Türk Ocakları'nın açılışına hususi önem verildiğini ve bölgedeki ocakların sayısının arttırıldığını müşahade etmekteyiz. Bu çalışmada, Türk Ocakları'nın bölgedeki vilayet ve kazalarda teşkilatlanması ve Türk Ocakları Kurultayları'nda bölge ve bilhassa bölgede konuşulan Kürtçe ve Arapça yerine Türkçenin hâkim olması, bölge halkının Türklüğe “temsil” edilmesi için yapılan tartışmalar konu edilecektir.

Vilayat-ı Şarkiy'e de Türk Ocakları'nın Açılması

İlk olarak 1912'de İstanbul'da açılan Türk Ocakları'nın Vilayat-ı Şarkiy'e de açılması Şeyh Sait ayaklanmasından sonraya denk düşmektedir. 1924 yılında düzenlenen kurultayda Doğu ve Güneydoğu bölgelerinden sadece Elazığ, Harput, Kars, Sarıkamış ve Van gibi vilayet ve kazalarda Türk Ocağı bulunuyordu.⁸ 1925 Şeyh Said Ayaklanması'ndan sonra hükümet Türk Ocakları'na verdiği desteği arttırarak Şark vilayetlerinde ocak açılmasına önem verdi. Mustafa Kemal [Atatürk] Paşa, 26 Nisan 1925 tarihinde Türk Ocakları delegelerine yaptığı konuşmada Ocakların Batı Anadolu'da yoğunlaşmasını eleştiriyordu: “Bu gibi içtimai Ocakları hep Garp memleketlerinde tekâsüf

⁴ Bkz. *Türk Ocakları 1926 Senesi Kurultay Zabıtları*, Kader Matbaası, İstanbul, 1927, s. 193.

⁵ François Georgeon, “Kemalist Dönemde Türk Ocakları [1923-1931]”, *Osmanlı-Türk Modernleşmesi [1900-1930]*, [9. Baskı], [Çev. Ali Berktaş], YKY, İstanbul, 2009, s. 65.

⁶ Georgeon, *a.g.m.*, s. 60.

⁷ Üstel, *a.g.e.*, s. 55-63.

⁸ Sarıay, *a.g.e.*, s. 274.

etmiştir. Şimdi Şark bu boşluğun cezasını çekmektedir. Türk Cumhuriyeti'nin inkılâbı, Ocaklara istinat etmektedir.”⁹ Şeyh Said ayaklanmasından sonra hazırlanan 24 Eylül 1341 [1925] tarihli Şark Islahat Planı'nda da bölgede alınacak önlemlerden birinin Türk Ocakları açmak olduğu görülmektedir. Mezkûr planda, “Aslen Türk olan fakat Kürtlüğe temessül etmek üzere bulunan mevkide ve Siirt, Mardin, Savur gibi ahalişi Arapça konuşan mahallerde Türk ocakları ve mektep açılması[nın]” önemine vurgu yapılıyordu.¹⁰ Dönemin başbakanı İsmet [İnönü] Paşa, 1925 kurultayında Türk Ocakları'nın ihtiyaçlarının hükümet tarafından karşılanacağını beyan ederken, genelkurmay başkanı Fevzi [Çakmak] Paşa ise 1927 yılında Şark vilayetlerine yaptığı gezi dönüşünde Bakanlar Kurulu toplantısında “Sizden ocakları Şark'ta takviye etmenizi rica ediyorum” demektedir.¹¹ Tüm bu söylenenler dikkate alındığında hükümetin 1925 hadisesinden sonra Vilayat-ı Şarkiy'e de Türk Ocakları açma hususunda büyük bir hassasiyet gösterdiğini söylemek mümkündür.

Bu hassasiyetten olsa gerek, Cumhuriyet'in kuruluşuyla birlikte yeni bir örgütlenmeye giren Türk Ocakları'nın Vilayat-ı Şarkiy'e de daha ziyade 1925 Şeyh Said Ayaklanması'ndan sonra teşkilatlanmaları daha kolay anlaşılmaktadır. 1926 kurultayı senelik faaliyet raporunda ocak sayısının geçen yıla nazaran bilhassa Şark vilayetlerinde arttığı ve söz konusu bölgelerin ocakların “özel hizmet”ine muhtaç olduğu belirtiliyordu: “(...) Bizim için şayan-ı şükrandır ki inkişaf bilhassa Şark'a ve cenubi şarka doğru bir cereyan olmuştur. Türk lisanının, Türk milletinin feyiz ve kuvvetle kök salmaya ve yayılmaya istidad gösterdiği bu kısım havali, ocaklarımızın himmet-i mahsusasına [özel hizmetine] sarahaten muhtaçtır. (...) Türk münevveri, ocaklarını Şark'a doğru tevsi ederek yeni vazifesini icap ettiği gibi anladığını gösterecektir.”¹²

Söz konusu “özel hizmet” vurgusundan sonra Şark vilayetlerinde hızla Ocak şubeleri açılmaya başladı. Ayrıca, Ankara'da Şark vilayetlerinin sorunlarıyla ilgilenmek üzere “Şark Bürosu” kuruldu. Bu büronun Diyarbakır, Malatya ve Van'da üç şubesi açıldı ve Şark'la ilgili teftiş çalışmaları arttı. Ayrıca, Şark'taki Türk Ocakları delegelerinin talebi üzerine 1928 Kurultayı'nda tüm ocakların gelirinin % 5'inin Şark vilayetlerindeki şubelere verilmesi kararlaştırıldı. Ancak tüm bu girişimlere rağmen, François Georgeon'un yerinde tespitiyle, Türk Ocaklarının kapandığı 1931 yılına dek, Kürt ve Arap nüfusun yoğun olduğu Şark vilayetlerinde Türk dili ve kültürünün “sınırlı ölçüde” öğretildiği gerçeği de gözden uzak tutulmamalıdır.¹³

1926'dan itibaren Vilayat-ı Şarkiy'e de Diyarbakır, Malatya, Mardin, Muş, Urfa, Bitlis, Siirt, Gaziantep, Ergani, Ahlat, Ardahan, Birecik, Palu, Posof, Silvan, Kilis ve Çıldır gibi vilayet ve kazalarda Türk Ocakları açılmıştır.¹⁴ Türk Ocaklarının kapatıldığı 1931 yılında

⁹ Sarıay, a.g.e., s. 275.

¹⁰ Bkz. Mehmet Bayrak, *Kürtlere Vurulan Kelepçe: Şark Islahat Planı*, Özge Yayınları, Ankara, 2009, s. 130.

¹¹ Sarıay, a.g.e., s. 275.

¹² 1926 Senesi Kurultay Zabıtları, s. 7-8.

¹³ Georgeon, a.g.m., s. 59-60.

¹⁴ Sarıay, a.g.e., s. 276.

Vilayat-ı Şarkiyeye'de Adıyaman, Besni, Bitlis, Çıldır, Darende, Diyarbakır, Elbistan, Elaziz [Elazığ], Erciş, Ergani, Eruh, Erzincan, Erzurum, Gaziantep, Göle, Harput, Iğdır, Islahiye, Kilis, Kiğı, Kağızman, Malatya, Maraş, Mardin, Muş, Oltu, Palu, Posof, Sarıkamış, Silvan, Sivas, Şarkışla, Tercan, Urfa, Van ve Varto olmak üzere otuz altı yerleşim biriminde Türk Ocakları bulunuyordu.¹⁵ Georgeon'un da dikkat çektiği üzere, 1925-1931 tarihleri arasında açılan ocakların % 40'ı Trabzon-Adana hattının doğusunda açılmıştır.¹⁶

Türk Ocakları'nın Cumhuriyet dönemindeki esas amacı yeni rejimi topluma benimsetmektir. Vilayat-ı Şarkiyeye'de açılan Türk Ocakları'nın da esas gayesi Kemalist rejimi konsolide etmek olmakla birlikte Şark'taki ocakların en mühim görevlerini şöyle sıralamak mümkündür: 1. Millete Türk olduğunu öğretmek, 2. Türkçeyi öğretmek, 3. Türk milliyetperverliğini telkin etmek, 4. İlmin tarif ettiği şekildeki Türk milliyetini, harsı ve Türklüğü kuvvetlendirmek, 5. Sosyal hayat icabatını kökleştirmek, 6. Cumhuriyet'i vicdan ve fazilet olarak ruhlara sindirerek milleti onun aşığı ve müdafii haline getirmek idi. Mehmet Emin [Erişirgil], 1927 yılında *Hayat* mecmuasında yayınlanan makalesinde Türk Ocakları'nın Şark'taki amaçlarını şöyle izah ediyordu: "Şark vilayetlerinde milli vahdeti sağlamlaştırmak, Türk harsını, hakiki ve temiz Türkçeyi neşretmek hususunda Ocaklar çok mühim bir faaliyet sahasıdır."¹⁷

Görüldüğü üzere Vilayat-ı Şarkiyeye'de Türk Ocakları daha ziyade 1925'ten sonra açılmıştır. Bölgedeki Ocakların birinci vazifesi Kürtçe ve Arapça konuşan ahaliyi Türklüğe "temsil" etmektir. Türk Ocakları, bunu gerçekleştirmek için başta kurslar ve konferanslar olmak üzere çeşitli etkinlikler tertip ediyordu. Bu bölümde, Türk Ocakları Kurultayları'nda bilhassa "lisan" ve "temsil" ile ilgili tartışmalar ele alınarak ocakların Vilayat-ı Şarkiyeye politikası açıklığa kavuşturulmaya çalışılacaktır.

Türk Ocakları Kurultayları'nda "Şark", "Lisan" ve "Temsil" Tartışmaları

Malum olduğu üzere, Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türkçenin yaygınlaştırılması konusunda yoğun mesai harcayan kurumlardan biri Türk Ocakları'ydı. Türk Ocakları'nın esas gayesi Vilayat-ı Şarkiyeye'de Türkçeyi yaygınlaştırmaktı. Diğer bir deyişle, 1924-1928 yılları arasında gerçekleştirilen Türk Ocakları kurultaylarında en fazla mesai harcanan konuların başında, ekseriyetle Kürtçe ve Arapça konuşulan Vilayat-ı Şarkiyeye'de "Türkçeyi konuşulan bir dil yapma" konusu geliyordu.¹⁸ Kurultaylarda bilhassa Vilayat-ı Şarkiyeye'de Türkçenin yaygınlaştırılması ve "temsil"¹⁹ ile ilgili tartışmalar yoğunluk kazanıyordu.²⁰

¹⁵ Üstel, *a.g.e.*, s. 387-390.

¹⁶ Georgeon, *a.g.m.*, s. 43-44, 50.

¹⁷ Üstel, *a.g.e.*, s. 227.

¹⁸ Kurultaylardaki dil tartışmaları hakkında detaylı bilgi için bkz. Mehmet Pınar, "Türk Ocakları Kurultaylarında Dil Meselesi", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 4, Sayı: 23, [Mart 2016], ss. 179-200.

¹⁹ Geç Osmanlı ve erken Cumhuriyet dönemi literatüründe çok sık karşılaşılan kavramlardan biri olan "temsil" kavramı, Arapça bir kavram olup "benzetme", "benzeştirme" ve "kültürleme" anlamlarında kullanılmaktaydı. Kavramın bugünkü karşılığı "asimilasyon" kavramıdır.

²⁰ Kurultaylarda konu hakkında tartışmalar için bkz. *1340 Senesi Nisan'ında Toplanan Birinci Türk Ocakları Umumi Kongresi Zabıtları*, İstanbul, 1924, s. 42-55; *Türk Ocakları 1926 Senesi Kurultay Zabıtları*, Kader

Bununla birlikte Türk Ocaklarının 1924 kurultayında Şark vilayetleri için hiçbir özel önlem alınmazken, 1925 Ayaklanması, Türk Ocakları'nın Şark vilayetlerinde açılmasını hızlandırdı ve daha da önemlisi 1926'dan başlamak üzere sonraki kurultaylarda Şark bölgesi ile ilgili sorun ve tartışmalar yoğunluk kazandı. Daha açık bir ifadeyle, 1924 ve 1925 kurultaylarında Şark vilayetleri ile ilgili "dikkat çekecek düzeyde" tartışma yaşanmazken, 1926'dan itibaren kurultaylarda bölgeyle ilgili geniş tartışmalar yaşandı. Tartışmaların ekserisi "lisan" ve "temsil" üzerine yoğunlaşıyordu.²¹ Sadoğlu'nun dikkat çektiği üzere, 1925 yılında gelişen Şeyh Said olayı, Müslüman unsurlara karşı duyulan güveni önemli ölçüde sarsmış olmalı ki, Türk Ocakları'nın düzenlediği üçüncü kurultayın önemli tartışma konularından biri Kürtçe konuşan toplulukların Türkleştirilmeleri sorunu olmuştur. Bu güvensizliğin bir neticesi olarak da ocakların ve hükümetin el ele vererek bölgede Türkçenin yaygınlaştırılması için derhal harekete geçmeleri gündeme gelmişti.²²

Kemalist rejimin, yeni bir ulusal kimliğin inşasının gereği olarak imparatorluğun nüfus bakiyesini dil aracılığıyla Türkleştirilmesini bir politika olarak benimsediği malumdur. Bu politikanın bir gereği olarak da kurultaylarda delegeler tarafından verilen çok sayıda önergede Türkçe dışındaki dillerin yasaklanması ve Türkçenin bölgede yaygınlaştırılması mevzu bahis ediliyordu. Delegeler tarafından verilen önergelerde, "vatandaşlar arasında münhasıran Türkçe konuşulmasının devlet kanunlarıyla mecburi tutulması, konuşmayanların ise cezalandırılması" isteniyordu.²³ Yine kurultaylarda verilen önergelerde Türkçe dışında konuşanların Türk nüfus içerisinde serpiştirilerek Türkleştirilmesi de yer alıyordu. Çal delegesi Şakir Turgut Bey'in, "Türk harsını kabul edip de el'an kendi lisanlarıyla görüşen anasırlarla Kürt, Çerkez, Arnavut ve Arap köylerinin dağıtılarak Türkleştirilmesi" yönündeki önergesi buna güzel bir örnek teşkil eder.²⁴

Cumhuriyet döneminde Türk Ocakları kurultaylarının ilki 23-25 Nisan 1924 tarihlerinde gerçekleştirildi. 1924 kurultayında en fazla tartışılan konuların başında "Türk" kavramının geldiğini belirtmek gerekir. Daha açık bir ifadeyle, 1924 kurultayında "kime Türk denileceği" veyahut "Türk'ün kim olduğu" en başat tartışmalardan biriydi.²⁵ Bu tartışmanın haricinde, 1924 yılında gerçekleştirilen Türk Ocakları Birinci Umumi Kongresi'nde dil ve etnisite meselesinin yeterince tartışılmamakla birlikte kurultaydaki bazı delegelerin Türk ve Türkçe dışındaki etnik grupların ve dillerin varlığına dikkat

Matbaası, İstanbul, 1927, s. 177-183, 219-224; *Türk Ocakları 1927 Senesi Kurultay Zabıtları*, Türk Ocakları Merkez Heyeti Matbaası, Ankara, 1928, 298-320; *Türk Ocakları 1928 Senesi Kurultay Zabıtları*, Türk Ocakları Merkez Heyeti Matbaası, Ankara, 1930, s.177-178.

²¹ Kurultaylarda Şark vilayetleri hakkında tartışmalar için bkz. *Türk Ocakları 1926 Senesi Kurultay Zabıtları*, s. 177-183, 219-224; *Türk Ocakları 1927 Senesi Kurultay Zabıtları*, s. 298-320; *Türk Ocakları 1928 Senesi Kurultay Zabıtları*, s.177-178.

²² Hüseyin Sadoğlu, *Türkiye'de Ulusçuluk ve Dil Politikaları*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, [2. Baskı], İstanbul, 2010, s. 281.

²³ Üstel, *a.g.e.*, s. 291.

²⁴ *1926 Senesi Kurultay Zabıtları*, s. 226-227.

²⁵ Konuyla ilgili detaylı bilgi için bkz. Bahattin Çatma-Hidayet Kara, "Türk Ocağı'nın 1924 Kurultayı'nda Türk Tanımına İlişkin Yapılan Tartışmalar", *Bir Fikir Hareketinin Yüz Yılı: Türk Ocakları Uluslararası Sempozyumu Bildiriler*, (7-9 Mayıs 2012 İstanbul), (Ed. Mustafa Özkan vd.), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 2013, s. 329-341.

çekmekte; söz konusu etnik grupların ve dillerin nasıl ve ne zaman Türkleştirileceklerine dair görüş bildirmekteydiler. Bu bağlamda, 1924 kurultayında dönemin Türk Ocakları başkanı olan Hamdullah Suphi [Tanrıöver] Bey, Türk halkının uzun bir dönemden sonra millet şuuruna eriştiğini ve Türk Ocağı'nın bu şuurun halk arasında doğan ilk nişanesi olduğunu ifade ederek Türk bayrağının gölgesinde Kürtçe konuşmaya başlayan Türk kabilelerinin olduğuna, Türk Ocakları'nın Türk vatanının bekçiliğini yapacağına ve dil hudutlarını istilalara karşı koruyacağına dikkat çekiyordu.²⁶ Aynı kurultayda Hamdullah Suphi Bey, Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde yaşayan "Türk asıllı" bazı unsurların, Laz, Çerkez, Kürt ve benzeri adlar altında ayrıma tabi tutulduğunu, bunun ise "zararlı sonuçlar" doğuracağını belirtiyordu. Kurultayın önemli simalarından Ahmet Ağaoğlu ise söz konusu "zararlı sonuçlar"a muhatap olmamak için ocakların "temsil vazifesi"ne dikkat çekerek Türk dışındaki unsurların Türklüğe "temsil" edilmesini öneriyordu.²⁷

1925 yılında Vilayat-ı Şarkiy'e de Kemalist Cumhuriyet'e karşı Şeyh Said öncülüğünde gerçekleştirilen kalkışma sonrasında bölgeyle ilgili olarak çeşitli politikalar devreye konuldu. Bu politikaların başında bölgedeki gayri Türk unsurları "temsil" yoluyla Türkleştirmek geliyordu. Bunun için Türk Ocakları'nın bölgede tertip ettiği çeşitli seminer, kurs, konferans ve müsamerelerle "temsil" çalışmalarına ağırlık vermesi kararlaştırıldı.²⁸ Açıkçası, 1925 hadisesinden sonra Kemalist Cumhuriyet'in en fazla üzerinde durduğu mesele, bölgede Türk dili ve kültürünü yayarak bölgeyi ülkeyle "bütünleştirmek" olmuştur. Şüphesiz, bunun için en fazla başvurulan yol "temsil", yani asimilasyon politikasıydı. Bu doğrultuda, Türk Ocaklarının 23-28 Nisan 1926 tarihlerinde toplanan üçüncü kurultayında Türkçenin yaygınlaştırılması hakkında birkaç önerenin verildiğini ve en çok tartışılan konuların başında "temsil" konusunun geldiğini müşahade etmekteyiz. Üçüncü Türk Ocakları Kurultayı'nın 25 Nisan 1926 tarihli üçüncü toplantısında söz alan Çal delegesi Doktor Şakir Turgut Bey "temsil" hakkında şunları söylüyordu: "Türkiye Cumhuriyeti toprakları dâhilinde Türk harsı ve Türklüğü kabul eden anasır-ı muhtelifedir. Bu vatandaşlar yine eski lisanlarını kullanmakta ısrar ediyorlar; bunları ne zaman Türkleştireceğiz?" Konuşmasının devamında Şakir Turgut Bey, Türkiye topraklarının Türklerin olduğunu, dolayısıyla Türkçe dışındaki dilleri konuşanların cezalandırılmasını gerektiğini savunarak TBMM'nin bu konuda uyarılması için kurultaya bir önerge de sunmuştur. Diğer bir deyişle, Çal delegesi Doktor Şakir Turgut Bey tarafından verilen önergede Türkiye toprakları üzerinde bazı unsurların "Türkçeden başka diller"le

²⁶ 1340 Senesi Türk Ocakları Umumi Kongresi Zabıtları, s. 8.

²⁷ 1340 Senesi Türk Ocakları Umumi Kongresi Zabıtları, s. 55.

²⁸ Bölgedeki Türk Ocakları şubelerinin faaliyetleri için ayrıntılı bilgi için şu çalışmalara bakılabilir. Diyarbakir Türk Ocağı'nın bölgedeki faaliyetleri için bkz. Ercan Çağlayan, *Cumhuriyet'in Diyarbakır'da Kimlik İnşası [1923-1950]*, İletişim Yayınları, [2. Baskı], İstanbul, 2014, s. 181-192; Mardin Türk Ocağı için bkz. Hızır Dilek, "Mardin Türk Ocağı'nın Eğitsel Faaliyetleri ve Tasfiye Sürecinde Yaşanan Sorunlar", *Asia Minor Studies*, C. 2, Sayı: 4, (Temmuz 2014), s. 67-88; Maraş Türk Ocağı için bkz. İlyas Gökhan, "Taşrada Bir Türk Ocağı Şubesi: Maraş Örneği (1924-1931)", *Bir Fikir Hareketinin Yüz Yılı: Türk Ocakları Uluslararası Sempozyumu Bildiriler*, (7-9 Mayıs 2012 İstanbul), (Ed. Mustafa Özkan vd.), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 2013, s. 417-434.

konuşmakta ısrar ettikleri belirtilerek Türkçe dışındaki dillerle konuşanların cezalandırılması yönünde bir yasa yapılması teklif edilmiştir.²⁹

1926 yılında gerçekleştirilen üçüncü kurultayda Van delegesi İshak Refet [İşitman] Bey, ocakların, Türk olmayan unsurların “temsil”i hakkında yeterli mesai harcamadıklarını belirterek bölgenin ve bölge halkının “başka bir âlem” olduğunu şu sözlerle ifade ediyordu: “(...) Bundan başka yeni gelen muhacirlerimiz ki onlar Türk’tür diye alıyoruz. Hâlbuki bunlarda Türkçeden başka lisan konuşuyorlar. Ve şehirlerde bugün ayrı ayrı mahalleleri vardır. Mesela hiç Rumca işitmeyen bir şehir bir mahalle bugün Rumca konuşan bir mahalleyi bir şehri andırıyor. Mesela Boşnakların ayrı bir kahvesi vardır. Arnavutların başka kahvesi vardır. Ayrı ölüm merasimleri vardır. Heyeti muhtereme, orası bizim vatanımızdır, bizim memleketimizdir diyor. Fakat bizim dilimizle görüşmüyor, konuşmuyorlar. Bizim yediğimizi yemiyor, bizim giydiğimizi giymiyorlar. Orası başka bir âlemdir.”³⁰ Delegelerden Doktor Hüseyin Enver “temsil” ile ilgili şunları söylüyordu: “(...) Bu temsil meselesi en ziyade hars faaliyetine istinad eder. Elimizde harsi sermaye olmadıktan sonra ne ile temsil edeceğiz? Anasır-ı gayri Türkiye’yi mi? Binan-ı aleyh, hars faaliyetimizi adam akıllı vücuda getirmeliyiz. Hars hayatı bize sermaye vermeli mülhakat ocakları da bu sermaye üzerine halk arasına atılarak can ve yürekden temsil faaliyetine başlamalıdır. Aksi takdirde bir şey yapamayız.”³¹ İzzet Ulvi ise, “temsil” sorununu bilhassa dil bağlamında ele alarak hükümetten, Türk dışındaki unsurların topluca yaşamasının, kendi dillerini ve giysilerini kullanmalarının önlenmesini talep ediyordu.³²

1926 kurultayında önemli tartışma konularından biri de Vilayat-ı Şarkiyе’nin Kürtleşmiş olduğu konusudur. Bu konuda Van delegesi İshak Refet Bey şunları söylüyordu: “(...) Bitlis’le Diyarbakir arasında bulunan birçok Türkmenler var ki bunların hepsi Kürdleşmişdirler. Artık hepsi Kürd olmuşlardır. Bugün oralarda Türkçeyi ancak yaşlı neneler, babalar biliyorlar. Bugün onlara sorarsanız evvelce biz Türkmüşüz diyorlar. Hatta bazıları Türklüklerini de unutmuşlardır. O sahada kıyamet kadar Kürdleşmiş köyler vardır. (...) Ocaklar, bilhassa merkezi heyet, Şark vilayetlerindeki bu felaketi, afeti iyice anlamalıdır. Arkadaşlar tekrar ediyorum bu afetdir, felakettir. (...) Merkezi heyet ve bütün ocaklılar, bu işin önüne geçmeyi düşünmez ve bu iş için elinden geleni yapmaya hazırlanmaz ve çalışmazsa, ocağın, hükümetin mevcudiyeti ne olacaktır? Birçok işler yapıyoruz fakat memleketin, vatanın hayatına taalluk eden, milletin birliğine taalluk eden bu gibi meselelerde ocaklar nasıl lakayd kalabilir? (...) Bitlis’le Diyarbakir arası büsbütün Kürdleşmiştir. Fakat bunların aslı Türk’dür. (...) Bizim Türklerin Kürdleşmelerine sebep, Kürdler hükümetin takibatından masundur. Kürdler silah taşırlar, Kürdler vergi vermezler, Kürdler askere gitmezler, nüfusda mukid değildirler.”³³

İshak Refet Bey, işi daha ileriye götürerek Kürtçe diye bir dilin olmadığını söylüyor ve bu söylemini de ispat etmeye çalışıyordu: “(...) Kürdçe denilen bir lisan yoktur. Bugün

²⁹ Üstel, *a.g.e.*, s.186; Sadoğlu, *a.g.e.*, s. 280-281.

³⁰ 1926 Senesi Kurultay Zabıtları, s. 177-178.

³¹ 1926 Senesi Kurultay Zabıtları, s. 193.

³² 1926 Senesi Kurultay Zabıtları, s. 198.

³³ 1926 Senesi Kurultay Zabıtları, s. 178-180.

Kürdçe lisanı sekiz bin kelimedenden ibarettir. Bunun üç bini Türkçedir. İki bin kadarı Kürdçeleşmiş Arapçadır. Mütebaki iki bin beş yüz kelimedede eski ve yeni Farsçadır. Efendiler Kürdçe olarak kelimenin içinde üç yüz kadar kelime vardır. Ve en ziyade tuhaf cihet, bu lisanın fiili de yoktur. Lisanının varlığını, benliğini ölçtürebilen alet fiillerdir. Bunların fiilleri de yoktur. Kürd'ün lisanı, tarihi ve ananesi olmadıktan sonra ve yalnız bol bol vahşeti olduktan sonra Kürd'ü temsil etmenin ne ehemmiyeti var.”³⁴ Aynı kurultayda söz alan İzzet Ulvi Bey, Türkiye vatandaşlığını kabul eden herkesin Türklüklerini göstermeleri gerektiğini söylüyordu: “Hakikaten Türk iseler Türk gibi yaşadıklarını bize göstermelidirler. Yoksa biz lafa kanmayız. Şimdi artık yapılacak iki mesele vardır: birincisi doğrudan doğruya bize ait olan ve en kuvvetli bulunan ki; harıstır, Türk olanlara Türklüğünü öğretmek, Türk olan Karakeçili aşireti gibi Kürdüm diyene Türklüğünü öğretmelidir. Türklük şuuru verilmelidir.”³⁵

Kurultay zabıtlarından bölgedeki Türklerin Kürtleştiklerine dair tartışmaların 1928 kurultayında da devam ettiğini müşahede etmekteyiz. Bu bağlamda Bitlis delegesi Sami Bey, bölgedeki Türklerin ekseriyetle Kürtleştiklerini sadece Ahlat'ta Türkçenin konuşulduğunu, Ahlat'ın da dörtte üçünün Kürtleştiğini, geriye kalanların da Kürtleşmeye mahkum olduklarını ifade ederek konuyla ilgili şunları söylüyordu: “Maalesef Türklük, Kürd lisanının esareti altında bulunuyor. Yani Türk dili konuşulmuyor. Bütün şark vilayetlerini gezdim. En çok Türk dili konuşan yer Ahlat'tır. (...) Bunları kurtaracak bizleriz arkadaşlar. Türk Ocaklarıdır. Bunun için istirham ediyorum murahhas bulunan arkadaşlar memleketlerine döndükleri vakit en evvel bu parayı toplayıp Merkez'e göndersinler. Orada biz bir ocak binası yapalım. Bu ocak binasının ne faydası olacak? Bir defa orada Kürdleşmeye mahkûm olan Türkleri kurtaracağız. Sonra da Kürdlükle paslanan Türkleri elimize alacağız ve şark vilayetlerinde mühim bir Türk ekseriyeti temin edeceğiz.”³⁶

1926 kurultayında bölge ile ilgili tartışmalar hakkında son olarak İshak Refet, Akçuraoğlu Yusuf ve Doktor Kazım İsmail Bey gibi isimlerin söylediklerine yer vermek konunun anlaşılmasına katkı sağlar. Mezkûr şahıslar, bölgede Türk dilini yaymak için yapılması gerekenler arasında Şark vilayetlerinde gençlik teşkilatları ve dernekleri açarak gençlerin “ocak ruhu ve mefkûresi ile meşbu [doymuş] olmaları, uyanmaları ve yetişmelerinin” önemi üzerinde duruyordu.³⁷

Türk Ocakları'nın 1927 yılında düzenlenen dördüncü kurultayında da Şark vilayetlerindeki “lisan” ve “temsil” ile ilgili tartışmalar geniş yer tutmuştur. Sadoğlu'nun vurguladığı üzere, dile dayalı asimilasyon politikaları dördüncü kurultayda da gündeme gelmiş ve kurultayda genel olarak yerel veya merkezi yönetimin Türkçe konuşmayanlara karşı nakdi cezalar uygulaması önerileri tekrarlanmıştır.³⁸ Bununla birlikte 1927 kurultay katılımcılarından Akçuraoğlu Yusuf Bey, dil meselesi hakkında bilindik fikirler dışında

³⁴ 1926 Senesi Kurultay Zabıtları, s. 225.

³⁵ 1926 Senesi Kurultay Zabıtları, s. 199.

³⁶ 1928 Senesi Kurultay Zabıtları, s. 417-418.

³⁷ 1926 Senesi Kurultay Zabıtları, s. 183, 194-195, 222.

³⁸ Sadoğlu, a.g.e., s. 282.

Yeni ve farklı bir görüş ileri sürmüştür. Akçuraoğlu Bey, Vilayet-ı Şarkîye’de dil sorununun temelde iktisadi bütünleşme sorunu olduğunu ileri sürüyordu: “Bendeniz zannediyorum ki, lisan meselesinin en mühim amili, hatta henüz Türkiye Cumhuriyeti’nde bile muhtelif menatikın [mıntıkların] iktisaden birbirine merbut [bağlı] olmayışıdır. (...) Bakacak olursanız Türkiye denilen bugünkü mahdut memlekette bile münesebat-ı iktisadiye Şark ile Garp arasında maksuttur veyahut gayet nakıstır. Buna mukabil Şark’taki vilayetlerimiz halkı diğer başka lisan konuşan menatik ile merbuttur. Binaenaleyh oradaki lisanların tesiri vardır.” Açıkçası Akçuraoğlu, ülkenin doğusundaki dil sorununun Doğu vilayetlerinin ülkenin geri kalanına iktisadi bakımdan yeterince bağlı olmamasından kaynaklandığını ifade ederek, bölge halkının iktisadi ilişkilerini daha ziyade Türkçe konuşmayan komşu ülkelerle sürdürdüğünü, bu nedenle Doğu illerinde sağlam iktisadi ilişkiler kurulmazsa yapılacak propagandaların akim kalacağını belirtiyordu. Akçuraoğlu, bölgeyle iktisadi ilişkileri geliştirmek için Doğu’da ulaşımın, bilhassa demiryolu ulaşım ağının yaygınlaştırılmasının elzem olduğunu söylüyordu.³⁹

1927 kurultayında lisan ile ilgili tartışmalara çok sayıda delegenin katıldığını müşahede etmekteyiz. Mardin delegesi Doktor Cevad Şakir, Türk Ocakları’nın Şark’ta en mühim işlerinden birinin “lisan meselesi” olduğunu belirtiyordu. Bergama delegesi Haluk Bey, “dil meselesi, ocaklarımızın esas gayelerinden birini teşkil eder” diyordu. Siirt delegesi Hüseyin İbrahim Bey ise, Şark’taki devlet memurlarının Kürtçe konuşmasını engellemek için valilerin tamimler yayınlamasını ve gerektiğinde şiddetli önlemler almasını talep ediyordu.⁴⁰ Aynı kurultayda Van delegesi İshak Refet Bey, “gayri Türk lisanı konuşan kimseleri boğup da Türkçe lisan için lazım olan tertibatı almamışızdır” dedikten sonra Şark’taki “lisan meselesi” için şunları söylüyordu: “(...) Yapılacak şey, bir kere Şark’da ehemmiyetli ocak merkezleri yapılmalıdır. Van’da, Ahlat’ta, Siirt’te, Diyarbakir’de hususi teşkilat yapılmalıdır. Oralarda ocak teşkilatı hiçbir vakit öz Türklerin meskûn ocakların teşkilatına benzememelidir. Biz orada her şeyden başka bir takım tedabir-i tecridiyeye [izolasyon/soyutlama tedbirleri] de müracaat etmek zorundayız. (...) meseleyi ocaklık nokta-i nazarından düşünürsek Mardin’de, Siirt’te, Diyarbakir’de, Ahlat’ta ve Van’da bulunan ocakları çok kuvvetlendirmeliyiz ve imanları kuvvetli olan ocaklıları oraya göndermeliyiz.”⁴¹

Kurultaylarda gündeme gelen konulardan biri de bölgedeki halkın ve kamu kurumlarında görev yapan memurların Kürtçe konuşmaları meselesiydi. Konuyla ilgili verilen önerelerde Türkçe dışında dil konuşanların cezalandırılması öneriliyordu. Çal delegesi Doktor Şakir Turgut Bey tarafından verilen önergede şöyle deniliyordu: “Türkiye toprakları başka hissiyatla meşbu ve başka lisanla görüşmekte ve bu suretle asabiyet-i millimizi tahrikte ısrar edenler için bir çiftlik bir ticaret mahalli değildir. Türk camiası altında toplanan anasır-ı muhtelif lisanlarını Türkçe olarak kullansınlar. Türk tabiiyetini haiz herhangi unsur Türkçe görüşmeye mecburdur. Türkçe bildiği halde Arnavutça, Rumca, Arapça, Kürdçe görüştüğü görüşülürse şu suretle tecziye edilecektir diye bu

³⁹ 1927 Senesi Kurultayı Zabıtları, s. 314-316.

⁴⁰ 1927 Senesi Kurultayı Zabıtları, s. 277-280, 299, 305.

⁴¹ 1927 Senesi Kurultayı Zabıtları, s. 309-310.

manayı tazmin eden bir kanun yapılmasını muhterem beyefendilerimizden temenni ederim.”⁴² Bölgede Kürtçe konuşulması hakkında Siirt delegesi Hüseyin İbrahim Bey’in 1927 kurultayında söyledikleri de oldukça dikkat çekicidir: “Ben şarkta bulunuyorum. Görüyorum ki bütün gelen ahali hatta Türkçe bildiği halde Kürdçe ve yahut Arapça konuşuyorlar. Tabiatıyla Türk hükümetinin Türk memuru halka Türkçe hitap etmelidir ve buna mecbur edilmelidir. Bu mecburiyeti artık tatbik ediyorlar mı etmiyorlar mı bilmiyorum. Bunun için valiler tarafından yapılmış olan tamimleri de nazar-ı dikkate almıyorlar. Bunun için hükümetin müdahalesi her halde varittir.”⁴³

Türk Ocakları Kurultayları’nda gündeme gelen konulardan biri de Mardin ve Siirt gibi Şark vilayetlerinde ekseriyetle Arapça konuşulması meselesidir. Konu hakkında Mardin delegesi Doktor Cevad Şakir Bey ile Van delegesi İshak Refet Bey’in detaylı konuşmaları mevcuttur. 1927 Kurultayı’nda Türk Ocakları’nın Doğu’da en önemli uğraşlarından birinin dil meselesi olduğunu belirten Mardin Delegesi Doktor Cevdet Bey, on sekiz ay bulunduğu Mardin’de hemşerileriyle % 50 nispetinde bile Türkçe görüşmediğini ve Mardinlilerin ekseriyetle Arapça konuştuğunu belirterek bunun temel sebebinin Mardin’in Suriye sınırında yer alması ve vilayetin Suriye ile olan iktisadi ilişkilerinden kaynaklandığını ifade ediyordu. Daha sonra Cevad Şakir Bey, konu hakkında şunları söylüyordu: “Herhangi esbaptan gelirse gelsin kendi neslimden olan, kendi milletimden olan bir kavmin, bir milletin böyle delalette kalmasına bir ocaklı rıza gösterebilir mi? Elbette gösteremez. Binaenaleyh Türk Ocağı, Mardin Türk Ocağı bu vadide lisan meselesiyle çok uğraşmış fakat hiçbir şeye muvaffak olamamıştır. Bu husustaki bütün mesaisi pek ufak bir neticeye varmıştır.”⁴⁴ Cevad Şakir Bey, Mardin halkının yoğun bir şekilde Arapça konuştuğunu, Osmanlı dönemindeki idari yapının bölgeyi çok gevşek bıraktığını, temiz kalpli; fakat cahil olan bu insanların Arapça konuşmakta ısrar ettiklerini belirtiyordu. Cevad Şakir Bey, “Türk vatanında Türk olduğunu iddia eden ve Türklüğü tescil edilmiş olan her ferдин lüzum olmadıkça, ihtiyacı kati olmadıkça suret-i katiyede Türk lisanından başka (bilhassa şarkta Arapça ve Kürdçe cereyanı vardır) hiçbir lisanla konuşulmaması”yla ilgili Kurultay’a bir önerge teklif ederek konuyla ilgili gerekli önlemlerin alınmasını talep ediyordu.⁴⁵ Cevad Şakir Bey, Mardin’de Arapça konuşulmasının önüne geçmek için bölgede yaşayan halka Türklüklerinin hatırlatılması ve bölgede konuşulan dilin esasında Türkçeden türediğinin anlatılmasını gündeme getirmiştir. Ayrıca gümrük memurlarının Doğu vilayetlerine ithal edilecek müzik notaları gramofon plaklarının Arapça ve Kürtçe olmamasına dikkat etmeleri gerektiğine vurgu yapmıştır.⁴⁶ Son olarak Cevad Şakir Bey, Mardin Türk Ocağı tarafından “Aziz Mardinli! Sen Türk’sün, diline hürmeti unutma!”, “Türk diline hürmet, Türk milletine hürmettir” “Her Türk vatandaşı Türkçe konuşmaya

⁴² 1926 Senesi Kurultay Zabıtları, s. 73.

⁴³ 1927 Senesi Kurultay Zabıtları, s. 280.

⁴⁴ 1927 Senesi Kurultay Zabıtları, s. 298-299.

⁴⁵ 1927 Senesi Kurultay Zabıtları, s. 300-301.

⁴⁶ 1927 Senesi Kurultay Zabıtları, s. 353.

mecburdur” ve “Dil birliği milletler için en kutlu bağıdır” şeklinde kartlar basıldığını belirterek ocağın dil ile ilgili çalışmaları hakkında bilgi vermiştir.⁴⁷

Kurultaylarda Şark'taki dil meselesi hakkında detaylı konuşma yapanlardan biri de Van delegesi İshak Refet Bey olup Siirt'te konuşulan Arapçanın Arapça olmadığını “Siirtçe” olduğunu ifade ederek vilayet hakkında şunları söylüyordu: “Siirt'te otuz bin Siirt Arab'ı vardır. Bunlar ne Irak Arab'ına ne de Suriye Arab'ına benzerler. Bunların Arapçaları hususi bir mahiyettedir. İçerisinde kıyamet kadar Türkçe kelimeler vardır. Türkçe kelimeleri Arap harfine göre kullanırlar. Mesela biz çalış deriz onlarda bunun mukabilinde (çalış) derler. Arapça bir emri hazır yaparlar ve sonra bunu cemi'lerle (çalışun) derler. Şam'da Irak'ta karışmam manasına (makarış) gibi şeyler vardır. Fakat Siirt Arab'ındaki hususiyet Suriye ve Irak'ın hususiyetinden ayrılıyor. Sonra Siirt Arapları esas itibariyle ne Suriye ile ne de Irak ile gerek ırken gerek harsen gerek iktisaden iştirak sahibi kimseler değildir.” Siirt Türk Ocağı'ndaki “Ocak dâhilinde Türkçe konuşmak mecburidir” levhasına rağmen bütün ikinci ve üçüncü derecedeki memurların harıl harıl Arapça konuştuklarından şikâyet eden İshak Refet Bey, bütün önlemlere rağmen bunun önüne geçilemediğinden yakınıyordu. Siirt Araplarının etrafını Kürtlerin çevrelediğini, muhtemelen oralarda Kürtleşen bir takım Türklerin de var olduğunu; fakat bugün izlerine tesadüf edilemediğini belirten İshak Refet Bey; “Ahlat'ta Bitlis'te ve doğu vilayetlerinin en ıssız köşelerinde birçok Türk eserleri ve anıtlarının mevcudiyetiyle sabittir ki oralar da Türkler vardır” diyerek söz konusu bölgelerin Türk olduğuna işaret ediyordu.⁴⁸

Şark'taki dil meselesinden söz eden delegelerden biri de Siirt Delegesi Mehmet Emin Bey idi. Mehmet Emin Bey Vilayat-ı Şarkiyeye'de bulunan ocaklara hususi bir önem verilmesini ve genel merkezin söz konusu ocaklara büyük yardım yapmasını dile getirerek şunları söylüyordu: “Siirt'te denebilir ki yüzde yüz Arapça ve Kürdçe tekellüm ederler. Bizim ricamız vilayet-i şarkiyede bulunan ocaklara başka bir hususiyet verip, oralara merkez tarafından azami muavenet etmek ve bunlar için ne suretle çalışılacağına dair hars heyetince gösterilecek yollar üzerinde yürümek lazım gel[mektedir].”⁴⁹

Özetlemek gerekirse, bir ulus-devlet olarak kurulan yeni Türkiye'yle birlikte Türk Ocakları'na verilen önem artmış ve ocaklar, diğer bölgelerde olduğu gibi Vilayat-ı Şarkiyeye'de de birçok vilayet ve kazada teşkilatlanmıştır. Ocakların, Vilayat-ı Şarkiyeye'nin etnik ve demografik yapısından dolayı bölgede daha ziyade dil üzerine yoğunlaşarak Türkçe dışındaki dillerin kamusal alandan tasfiyesine ve söz konusu dillerin yerine Türkçenin ikame olmasına çalıştıkları söylenebilir. Yanı sıra erken Cumhuriyet döneminde yılda bir kez tertip edilen Türk Ocakları kurultaylarında da bölgenin Kürtçe ve Arapçadan kurtarılıp yerine Türkçenin hâkim olması için mezkûr dilleri yasaklama politikalarından asimilasyon politikalarına dek çeşitli politikaların benimsenmesinin tartışıldığını ve bunların birçoğunun uygulamaya konulduğunu belirtmek gerekir.

⁴⁷ 1927 Senesi Kurultay Zabıtları, s. 409.

⁴⁸ 1928 senesi Kurultay Zabıtları, s. 240.

⁴⁹ 1927 Senesi Kurultay Zabıtları, s. 312.

Sonuç

II. Meşrutiyet döneminde açılan Türk Ocakları, on yıllık savaş döneminin olağanüstü koşullarında istenilen düzeyde teşkilatlanamasa da, söz konusu dönemde başta dil alanında yaptığı çalışmalarla “kültürel Türkçülüğün” mühim bir merkezi olduğu tartışma götürmez bir gerçektir. Cumhuriyet’le birlikte yeniden örgütlenen Türk Ocakları, Türk dili, edebiyatı ve tarihi konusunda çalışmalar yaparak; konferans, kurs ve balo gibi etkinlikler tertip ederek Türk milliyetçiliğinin kitleselleşmesinde ve seküler bir toplumun inşasında başat bir yere sahip olmuştur. Diğer bir deyişle, erken Cumhuriyet döneminde Türk Ocakları’nın, toplumda milliyetçi ve seküler bir düşüncenin yerleşmesi için çalışmalar yaparak Kemalist ideolojinin tabana yayılmasında müstesna bir yere sahip olduklarını söylemek mümkündür.

Kemalist dönemde yeniden örgütlenen Türk Ocakları, bilhassa 1925 Şeyh Said Ayaklanması’ndan sonra Vilayat-ı Şarkîye’de birçok vilayet ve kazada teşkilatlanmıştır. Bölgedeki ocaklar, Şark’ta Kürt ve Arap nüfusunun varlığını daha ziyade “temsîl” yoluyla “aşmaya” çalışmıştır. Açıkçası, bölgedeki Türk Ocakları’nın en fazla mesai harcadığı konuların başında “temsîl” yoluyla bölgedeki Kürt ve Arap nüfusunu Türkleştirmek olmuştur. Bu nedenle, Türk Ocakları’nın 1926, 1927 ve 1928 kurultaylarında en fazla tartışılan konuların başında “temsîl” ve “lisan” meselesi gelmiştir. Bunun bir neticesi olarak, bir taraftan Şark’taki ocaklar maddi açıdan desteklenirken, diğer taraftan bölgedeki ocaklara “ocak ruhu ve mefkûresi” taşıyan kişiler gönderilerek en ücra köylerde dahi Türkçe kursları açılarak bölgede Türkçenin hâkim olması için çaba harcanmıştır. Ancak bölge halkının Kemalist rejime mesafeli olması, nüfusun ekserisinin kırsal bölgelerde yaşaması, kentli nüfusun oldukça düşük bir orana sahip olması, bölgede geleneksel yaşamın hâkim olması, okullaşma ve okuryazar nüfusun düşük olması gibi birçok nedenden dolayı Türkçe bölgede istenilen düzeyde kabul görmemiş ve bunun bir neticesi olarak Türkçe kamusal alanda pek yaygınlaşmamıştır.

KAYNAKÇA

Türk Ocakları Kurultay Zabıtları

1340 Senesi Nisan’ında Toplanan Birinci Türk Ocakları Umumi Kongresi Zabıtları, İstanbul, 1924.

Türk Ocakları 1926 Senesi Kurultay Zabıtları, Kader Matbaası, İstanbul, 1927.

Türk Ocakları 1927 Senesi Kurultay Zabıtları, Türk Ocakları Merkez Heyeti Matbaası, Ankara, 1928.

Türk Ocakları 1928 Senesi Kurultay Zabıtları, Türk Ocakları Merkez Heyeti Matbaası, Ankara, 1930.

Kitap, Tez ve Makaleler

Bayrak, Mehmet, *Kürtlere Vurulan Kelepçe: Şark Islahat Planı*, Özge Yayınları, Ankara, 2009.

Çağlayan, Ercan, *Cumhuriyet'in Diyarbakır'da Kimlik İnşası [1923-1950]*, İletişim Yayınları, [2. Baskı], İstanbul, 2014.

Çatma, Bahattin - Kara, Hidayet, "Türk Ocağı'nın 1924 Kurultayı'nda Türk Tanımına İlişkin Yapılan Tartışmalar", *Bir Fikir Hareketinin Yüz Yılı: Türk Ocakları Uluslararası Sempozyumu Bildiriler*, (7-9 Mayıs 2012 İstanbul), (Ed. Mustafa Özkan vd.), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 2013, ss. 329-341.

Dilek, Hızır, "Mardin Türk Ocağı'nın Eğitsel Faaliyetleri ve Tasfiye Sürecinde Yaşanan Sorunlar", *Asia Minor Studies*, C. 2, Sayı: 4, (Temmuz 2014), s. 67-88.

Georgeon, François, "Kemalist Dönemde Türk Ocakları [1923-1931]", *Osmanlı-Türk Modernleşmesi [1900-1930]*, [9. Baskı], [Çev. Ali Berktaş], YKY, İstanbul, 2009.

Gökhan, İlyas, "Taşrada Bir Türk Ocağı Şubesi: Maraş Örneği (1924-1931)", *Bir Fikir Hareketinin Yüz Yılı: Türk Ocakları Uluslararası Sempozyumu Bildiriler*, (7-9 Mayıs 2012 İstanbul), (Ed. Mustafa Özkan vd.), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 2013, ss. 417-434.

Karaer, İbrahim, "Türk Ocakları ve İnkılâplar [1912-1931]", [Yayınlanmamış Doktora Tezi], Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara, 1989.

Pınar, Mehmet, "Türk Ocakları Kurultaylarında Dil Meselesi", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 4, Sayı: 23, [Mart 2016], ss. 179-200.

Sadoğlu, Hüseyin, *Türkiye'de Ulusçuluk ve Dil Politikaları*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, [2. Baskı], İstanbul, 2010.

Sarımay, Yusuf, *Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları (1912-1931)*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2004.

Üstel, Füsün, *İmparatorluktan Ulus-Devlete Türk Milliyetçiliği: Türk Ocakları [1912-1931]*, [2. Baskı], İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.